

ЧЕРТИ НА ЕДНА БОГАТА СЛАВИСТИЧНА И БЪЛГАРИСТИЧНА НАУЧНА ДЕЙНОСТ

ГЕОРГИ ДИМОВ

Личността и делото на проф. Рикардо Пикио са органически свързани с развитието на славистиката и българистиката през последните няколко десетилетия. Неговото име е широко известно сред научния свят, трудовете му респектират и с многообразието на третираната проблематика, и с новаторските концепции. Усилията му са насочени да бъдат разкрити някои от закономерностите във формирането и развитието на литературите и културите на славянството, да се видят те в контекста на общоевропейския духовно-интелектуален живот, обогатили и световната цивилизация.

Широк диапазон от интереси и занимания, неуморна търсеща мисъл, неотменен хуманистичен патос за взаимно опознаване на народите чрез разкриване на онези многообразни фактори, които са насочвали духовната им енергия през вековете, характеризират многолетната му изследователска дейност.

Макар да не му са чужди и проблемите на нашата съвременност, погледът на учения е отпращан към далечното и по-близкото минало, за да извади от забвение личности и дела, които са изпълвали със съдържание историческите епохи, чертаели са диаграмата на духовния живот на славянството. Тези черти на Рикардо Пикио се открояват както от многобройните му трудове, така и от докладите и изказванията му на международните конгреси по славистика и българистика, по балканистика, по научни конференции и срещи, където са се разисквали историографските проблеми на европейската култура. Трябва човек наистина да е присъствувал на подобни научни форуми, да го е наблюдавал как обосновава своите тези, как провокира мисловността на слушателите или да е общувал непосредно с него, за да почувствува една жива мисъл, един динамичен дух и полемичен дар, които държат в напрежение събеседника. При това и когато води сериозни разговори, той умее да се шегува, да придава една своеобразна лекота на разговора, при който така бързо се сменят интонациите на гласа му, подсказващи за една неотменна критичност и самокритичност. И понякога е трудно за онзи, който не го познава отблизо, да разбере кога говори сериозно и кога се шегува. А и така присъщата му усмивка — ту добродушна и иронична, ту престолено наивна, но винаги многозначителна. Чужд на всякакви догматични схеми и формули, той винаги се връща и към собствените си тези, за да ги коригира или допълни, щом нови материали налагат това. Готов е да признае правомерността и на своя опонент, щом се увери, че се търси непредубедено историческата правда, научната истина.

Рикардо Пикио съчетава в себе си най-добрите традиции на италианската славистика и българистика, които се развиват интензивно от 20-те години насам. Познава и постиженията на големите представители на европейската славистична мисъл, с мнозина и лично е общувал. Многобройните му трудове представляват со-

лидно звено между поколенията слависти, работили след Първата световна война и втората половина на нашето столетие. При всичките си новаторски търсения и завоевания той храни най-дълбока почит и признателност към своите учители, трасирали много от насоките на съвременната славистична мисъл — една черта от научния и нравствения портрет на човека и учения Рикардо Пикио, не така често срещана в наше време.

* * *

Рикардо Пикио е роден на 7 септември 1923 г. в малкия град Александрия в Пиемонт — Италия. Семейството му е живяло с демократичните традиции на италианското „Ризорджименто“, с възгледи и разбирания, противоположни на всеки политически и религиозен консерватизъм. Бащата, Карло Пикио — адвокат по професия, познавал много чуждестранни литератури, владеел добре гръцки и латински език, дори е писал стихове на латински. И когато е бил вече на преклонна възраст, обичал да рецитира песни от Дантевата „Божествена комедия“.

Тези наклонности на бащата очевидно не са останали без значение за сина, който още на младини умело сплита латински и италиански фрази, придавайки им едно своеобразно звучене и многозначителен смислов оттенък. С подобни шеговити изрази той иронизира и официалния национализъм на фашистките властици по време на диктатурата на Мусолини, а и всяка външна парадност. Тази склонност ще запази и досега. Хуманистичното му световъзприемане не се помирява с идеологии, които противопоставят народите и културите.

През 1941 г. Рикардо Пикио се записва да учи във факултета по филология и философия в Римския университет. Скоро става любим студент на проф. Енрико Дамиани — първия италиански българист, който го насочва да изучава славянските езици и литератури. С любовознателността си младият студент привлича вниманието и на другите преподаватели слависти — Еторе Ло Гато и Джовани Мавер. Техните лекции и трудове се оказват решаващи за формирането на бъдещия славист.

По предложение на проф. Дамиани през учебната 1942/43 г. Пикио получава стипендия, за да продължи образованието си в София. Само след няколко месеца обаче той бива върнат в Италия по настояване на италианската легация, защото дружал с български прогресивни младежи, иронизирал италианския фашизъм, уронвал престижа на италианската „Империя“. Възобновил следването си в Римския университет, Пикио наред с българския започва усилено да изучава руски, полски, сърбо-хърватски език.

Скоро обаче отново е трябвало да прекъсне учението си, за да се включи в италианското съпротивително движение след капитулацията на италианската армия (8 септември 1943 г.) и окупирането на голяма част от Италия от немските войски. Едва след падането на фашисткия режим и освобождаването от немската окупация Пикио продължава следването си, за да го завърши през 1946 г. със защита на университетска теза върху творчеството на Пенчо Славейков.

Междувременно започва да се занимава с журналистика, става кореспондент на в. „Месаджеро“, на чиито страници се появяват и първите му българистични статии — еднага по повод откриване гроба на Петър Парчевич в църквата „Сан Андреа деле Фрате“, другата — посветена на престоя на Пенчо Славейков в Рим.

Скоро преминава в редакциите на вестниците „Ла voce републикана“ и „Аванти“ — орган на Италианската социалистическа партия. Именно като сътрудник на в. „Аванти“ Рикардо Пикио бива включен през 1946 г. в групата италиански журналисти, определени да участвуват в „Международната комисия за разследване на нацистките престъпления в Полша“. Посещава концентрационните лагери от Аушвиц до Майданек и вижда с очите си зверствата на фашистите в окупирана Полша, за да намрази завинаги всяка авторитарна идеология.

В онези години Р. Пикио се запознава с видния полски италианист Мечислав Брамер, който му предлага да стане лектор по италиански език във Варшавския университет. Тук бъдещият славист прекарва две години, които се оказват решаващи за това да изостави журналистиката и се посвети на университетска кариера.

През 1949 г. по препоръка на проф. Джовани Мавер получава степенция от френското правителство и заминава за Париж, където учи при известните слависти — Андре Мазон, който го насочва към древноруската литература, Станислав Кот го заинтересува за полската историография, а Роже Бернар го убеждава да следва курсовете за специализация по български език в Националното училище за живи източни езици L'Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes. По същото време посещава и славистичните семинарни курсове на Андре Вайан в Ecole des Hautes études.

Завърнал се в Италия, той е трябвало известно време да се занимава с публицистична и преводаческа дейност. Но натрупал вече богати познания върху славянския свят, през 1953 г. неговият професор Джовани Мавер — „бащата на славянската филология в Италия“, съдействува младият славист да се хабилитира като „частен доцент“. Това научно звание му дава право да преподава славянска филология в италианските университети. Скоро си спечелва авторитет и на следващата година бива избран за извънреден професор по руска литература в Педагогическия факултет на университета във Флоренция. Тук в продължение на седем години той чете лекции, като същевременно преподава и славянска филология в Пиза (1959—1961). Вече известен в научните среди, през 1961 г. Пикио е избран за редовен професор по славянска филология след пенсионирането на Джовани Мавер.

След като на два пъти е бил гост-професор в Колумбийския университет (Ню Йорк) през 1970 г., Пикио напуска Римския университет, за да заеме катедрата по славянски езици и литератури в Йелския университет (Ню Хейвън, САЩ), където е чел отделни лекции и преди това. Тук намира благоприятна атмосфера за разгръщане на активна славистична дейност. Заедно с такива учени като Виктор Ерлих, Робърт Джексън, Александър Шенкер, Едуард Станкевич утвърждава авторитета на славистиката и Йелският университет става един от водещите центрове в Америка по проблемите на славянския свят.

По време на прекаранияте тук 15 години Р. Пикио обогатява проблематиката на своите научни занимания, изпитва въздействието на такива учени слависти като Роман Якобсон, Виктор Вайнтрауб, Омелиан Притцак и др. Все по-активно се включва в организирането на специализирани славистични издания. Неговите лекции по руска, българска и полска литература се радват на голям успех и печелят много приятели на славянските култури.

От 1984 г. той започва да чете лекции и в Университетския институт по ориенталистика в Неапол, за да заеме през 1986 г. Катедрата по руска литература в този институт със стари славистични традиции. Същевременно поема ръководството и на Катедрата по българистика, след като проф. Г. Димов се завръща в София. С присъщата си активност и инициативност той зароботва за развитие на славистиката, особено внимание отделя и на българистичните проблеми, така органически свързани с общославянската култура през средновековието, която епоха ще заема все по-преобладаващо място в научните му дирения.

* * *

Както вече бе посочено, Рикардо Пикио принадлежи към онова поколение италиански слависти, което има за свои предходници и учители такива учени като Артуро Крония, Ерико Дамиани, Еторе Ло Гато, Джовани Мавер — пионерите на италианската славистика. Това именно ново поколение е трябвало да положи много усилия от 60-те години насам, за да изясни и утвърди нови съвременни методи за изследване на славистичната проблематика в съзвучие с общите методоло-

гически концепции на хуманитарните науки. А по онова време все още живо се дискутира върху природата, предмета и задачите на „славянската филология“. От някои тази научна дисциплина е била разбирана като сравнително изследване на всички страни и аспекти на славянската цивилизация, а от други — като аналитични разбори на книжовните текстове с оглед преди всичко на лингвистичната проблематика. Все по-настойчиво се утвърждава схващането, че изследването на средновековната книжнина трябва да следва принципите, присъщи на литературната и културната история на модерните нации. Междувременно се осъзнава и необходимостта от формиране на специалисти по отделните славянски езици и литератури. Растящата роля на славянските народи, особено на руския, в световния обществено-политически живот, налагало да бъдат подготвени не само изследователи, но и преводачи, критици, пропагандатори на славянските литератури и култури. Тези нови обективни потребности неизбежно водели и до известно изоставане на общата сравнителна славистика, особено на изследванията върху по-стария, „преднационален“ период на литературната, лингвистичната и културната традиция на славянските народи.

Още по време на преподаванията си във Флоренция Р. Пикио заедно с Карло Вердиани и Бруно Мериджи се насочва към сравнителни филологически изследвания. Така те искали да продължат традициите на флорентинската университетска наука, утвърдени от такива учени като лингвистите Карло Батисти, Джакомо Девото, Джовани Ненчиони, както и от теоретика на сравнителното литературознание Виторио Сантоли. Ентузиазиранияте млади слависти все по-ревностно започват да изследват отделни проблеми на славянските литератури от дълбока древност до новите времена. Историята на древната руска литература все по-трайно задържа вниманието на Пикио. За нея, както и за полската и българската литература, написва редица студии. Подготвя и един том под общ наслов „История на Източна Европа от XVI до XVII век“. По същото време обнародва и по-малки статии върху славянските литератури, както и върху явления от западноевропейската литературна история.

От началото на 60-те години Р. Пикио започва да изучава славянското литературно и общокултурно наследство в контекста на другите хуманитарни дисциплини. Особено го привлича текстологията, подлага на детайлни анализи литературни текстове от средновековието. Макар да се увелича известно време по „стилистичната критика“ и по структурализма, той не се откъсва и от онези усвоени по-рано принципи на Джовани Мавер, който винаги е предупреждавал да не се догматизират само някои подходи към явленията, за да не се стига до тяхното опростяване. Тези предупреждения на първия му учител за едно разумно съчетаване на различни подходи предпазват търещия млад учен от крайни увлечения. Все повече се убеждава в целесъобразността от една „totalна критика“, при която всички аспекти и компоненти на книжовното слово да бъдат разглеждани с еднакво внимание и от различни страни.

Пикио остава верен на тези завети и когато работи в САЩ и е в непосредно общуване с Роман Якобсон, към когото храни дълбока почит. И нееднократно признава, че от него е научил да търси преди всичко в промените на изразните форми неизменни правила и принципи, които могат да бъдат обособени в една „граматика“. Съчетавайки умело различни методи, присъщи на отделните хуманитарни дисциплини — на история на литературата и история на културата, на лингвистиката и критиката на текста, на структуралния анализ и семантиката, Пикио се домогва до оригинални изследвания. А и като преподавател по славянска филология и по отделните славянски езици и литератури той умело прилага този своеобразен „еклектизъм“ и печели вниманието и интереса на слушателите.

В изследователската си дейност Р. Пикио се стреми да разглежда отделните страни и компоненти на литературното явление с оглед и на неговите комуникативни функции в културната история, в историята на цивилизацията изобщо. Затова

и трудовете му са интересни и в литературно-исторически, и в лингвистичен план, свидетелствуват за склонност към структурален и семантичен анализ, а и към разкриване историята на идеите, на културното развитие изобщо. Тази методологическа широта се откроява особено в трудовете му, посветени на славянското средновековие. Наред с всичко друго заниманията с оная епоха му дават възможност да разбира по-добре и литературите на новите времена — признава ревностният палеославист. Той неотклонно следва дълбокото си убеждение, че едно произведение на словесното изкуство или едно литературно течение трябва да се разглежда на широка сравнителна основа, като се държи винаги сметка за конкретно-историческата среда. Това свое общо методологическо начало той съчетава и с умело прилагане на принципите на съвременната текстология. Така, на базата на емпирически анализи на средновековните литератури, най-вече на руски и български книжовни паметници, той открива интересни композиционни закономерности, структурни „инварианти“, както ги нарича той. И ще полага много усилия в търсене и характеризиране на тези „инварианти“ в книжовния живот на славяните. Но прилагайки някои по-модерни подходи към книжовните и общокултурните явления, Пикио има ясно съзнание, че само с тях не може да се разкрие разностранното богатство на духовния живот.

Дори не един път предупреждава да не се догматизира една определена схема за сметка на друга. Защото всеки подход, прилаган изолирано, може да разкрие само част от истината, неизбежно носи в себе си известна функционална ограниченост.

При всичката си склонност да прилага по-съвременни, новаторски подходи към средновековната литература, общо взето, той не се отклонява от традициите на „Общата и сравнителна славистика“, утвърждавани далновидно от предходната генерация италиански слависти. Ако Артуро Крония е обосновавал нейните принципи върху хърватистиката, а Еторе Ло Гато — върху русистиката, Джовани Мавер — върху полонистиката, то Енрико Дамиани, следвайки същите принципи, създава голям авторитет на българистиката. Но както те, така и следовниците им в изследванията си не се ограничават само с един език и литература. Широкият поглед върху литературното наследство на славянските народи им дава възможност да открият многообразни взаимоотношения, които предопределят и твърде общи черти в идейно-тематично, структурно-композиционно, стилово-образно отношение.

Така, макар и титуляр на Катедрата за руска литература във Венеция, Евел Гаспарини спечелва голяма слава преди всичко с фундаменталните си изследвания върху културната типология на славянското книжовно наследство. Подобна популярност завоюва и Волф Джусти — професор по руска литература в Триест, с трудовете си върху историята на идеите в славянския свят. С широкообхватни научни и културни интереси се проявява и Луиджи Салвини — вещ преводач на почти всички нови славянски литератури, а и на унгарската и финската литература. Неговите преводи от българската литература, както и студията му притежават големи качества, сочат за солидни познания върху националния ни духовен живот. Дори и най-специализираният от новата генерация италиански слависти Анжело Рипелино се е радвал на завидна слава като вещ преводач на руската поезия от XIX век и проникновен критик на съвременната поезия и театър, а е известен и като правдив тълкувател на чешката и полската поезия. С подобни широки научни интереси се откроява и добре известният славист от същата генерация Санте Грачоти, който наследява Пикио като титуляр на Катедрата по славянска филология в Римския университет. Изследванията му върху Ренесанса, Хуманизма и Просвещението в славянските страни и по-специално върху средновековната полска, хърватска, чешка литература, изградени на сравнителна основа, представляват важни приноси в славянознанието.

Рикардо Пикио е изцяло в руслото на тези предходни и съвременни традиции на италианската славистика. И той следва неотклонно сравнително-историческия подход на интерпретация, създава трудове с разнообразен тематичен обхват. Него го привличат както по-цялостни движения и процеси, като полския „сарматизъм“ например или европеизирането на българската интелигенция от поколението на Пенчо Славейков, така и отделни автори (М. Рей, Ян Кохановски, Лукаш Горницки, Пиотр Кохановски, А. Мицкевич, А. С. Пушкин, В. К. Кюхелберкер, Н. В. Гогол, Ф. М. Достоевски, А. П. Чехов, Патриарх Евтимий, Григорий Цамблак, Паисий Хилендарски, Любен Каравелов, Пенчо Славейков и др.). Занимават го и въпросите на текстологията, а и културно-лингвистичните проблеми. За широкия му изследователски поглед не по-малко показателни са и неговите „славяно-романски“ изследвания. По-голямата част от тези му изследвания са събрани в книгата на френски език „Etudes littéraires slavo-romanes“ — „Славо-романски литературни студии“ (1978). Разбира се, най-показателни за неговите теоретико-методологически позиции са изследванията му, посветени на средновековната литература на южните и източните славяни. Именно в тази област чрез детайлни анализи на конкретни произведения той открива ръководни принципи и правила, програмни формули и закономерности, които извикват голям интерес сред славистите в света. А и Кирило-Методиевото дело с разнообразната си проблематика не отпада никога от вниманието му.

Младият американски славист Харви Голдблат — ученик на Пикио, групира в дванадесет тематични кръга трудовете на бележития славист: „Литературна култура на средновековното и предмодерното славянство“, 2. „Кирило-Методиеви и църковнославянски студии“, 3. „Текстуална критика, формални структури, литературна семантика“, 4. „Славянско-романски студии“, 5. „Въпроси на езика“, 6. „Литература на средновековна Рус и на Московия“, 7. „Руска литература“, 8. „Българска литература“, 9. „Полска литература“, 10. „Западноевропейски студии“, 11. „Обща и сравнителна славистика“, 12. „Рецензии и критически бележки“ (Вж. „Studia Slavica Mediaevalia et Humanistica Riccardo Picchio Dicata“, Roma, 1986). Един наистина извънредно широк диапазон на научни занимания, които му дават възможност да открие интересни взаимоотношения и закономерности в духовно-интелектуалния живот на европейските народи през отделните исторически епохи.

Може би най-характерното в подхода и в характеристиката на средновековните славянски литератури е групирането им в два дяла: „Slavia Orthodoxa“ („Православно славянство“) и „Slavia romana“ (Римско славянство“). Близо вече тридесет години Пикио по различни поводи и в различни аспекти обосновава закономерността на тази формула. С въведената от него терминологична двойка „Slavia Orthodoxa“ и „Slavia romana“ въз основа на църковна юрисдикция, религиозните различия и етнолингвистичната обособеност той иска да характеризира двете главни области на славянския свят. Така във формулата „Православно славянство“ той включва средновековната и „предмодерната“ (от XI до XVII в.) общност на южните и източните славяни, които са се намирали под юрисдикцията и влиянието на Православната църква. Касае се за една културна, а не за политическо-административна общност — подчертава многократно Пикио. А това означава, че границите на „Православното славянство“ не са били никога строго определени, постоянно са се менели по силата на различни влияния, както е било например в украинско-белоруските земи или пък в Хърватско, където са продължавали традициите на „глаголашите“. Едно от основанията да говори за културна общност на православното славянство Пикио намира в обстоятелството, че различни етнически групи са използвали един общ лингвистичен инструментариум, определян като „църковнославянски“. А това е достатъчно, за да се говори за една църковнославянска лингвистична общност, кореспондираща на културната общност на православните славяни — подчертава Пикио. По думите му литературно-историографската формула „православнославянска общност“ има „свърхнационален характер“, защото

си служи с един специфичен свещен международен език, използван в продължение на векове от много поколения. Затова средновековната и „предмодерната“ история не трябва да се разглеждат само като история на „национални“ стойности. Неправомерно е ценности от различни епохи да се разглеждат с еднакви критерии. Методите на „националните филологии“, направили толкова много за осветляване наследството на отделните етнико-езикови групи, са довели до пренебрегване на едни други традиции, играли в продължение на векове съществена роля в литературната и културната история — пише Пикио. И във връзка с тия съждения подчертава, че средновековната българска литература утвърждава „парадигми“, които стават валидни за цялото православно християнство.

На културната общност на „Slavia orthodoxa“ Пикио противопоставя „Slavia romana“. Римското славянство по думите му обхваща средновековната и „предмодерната“ общност на славянското население, което търпи влиянието на Римската църква, влияние, което идва още от времето на първоначалното християнизирание, от политиката на свещенната Римска империя. (В трудовете на Пикио твърде често се среща терминът „предмодерен“, употребяван от автора в съгласие със западно-европейската историографска практика за означаване прехода от средновековието към новото време, или времето от XVI—XVII век. А, както е известно, за българската литература такъв преход се очертава по-късно, XVII—XVIII век.)

Очевидно „Римското славянство“ Пикио разглежда като типологическо съответствие на „Православното славянство“. И макар не то да стои в центъра на изследователския му поглед, по различни поводи той говори за неговите хронологични и териториални граници, характеризира неговата етно-езикова система, съпоставя много явления от тази система с литературата на православно славянство. Не може да не се подчертае, че разграничаването на тези два славянски свята се прави не единствено на църковно-религиозна основа, а преди всичко с оглед на цялостната етническа и общокултурна действителност.

В редакторските бележки към настоящия сборник Кр. Станчев с основание обръща внимание, че българският превод на латинските термини „Slavia orthodoxa“ и „Slavia romana“ не е напълно адекватен, „тъй като „славянство“ за славянското езиково съзнание носи така или иначе повече етническа натовареност, докато цялостната концепция на Р. Пикио набляга върху „Slavia“ като културна общност“.

Различието между тези две системи идва от обстоятелството, че създателите на литературата на православно славянство са били духовни лица, докато при романското славянство с подобна дейност са се занимавали и светски лица. А това води до много отлики в идейно-тематично, жанрово, композиционно, стилово-езиково отношение. Тези разграничителни характеристики дават възможност, от друга страна, да бъде по-цялостно осветлена и разбрана не само литературата на славянския свят, но и цялата европейска културна традиция.

Макар и дълбоко убеден в целесъобразността и научната перспективност на въведените от него литературно-историографски формули „Православно славянство“ и „Римско славянство“, към тях Пикио се връща многократно, за да ги обоснове с нови доводи, с нови размисли, защото именно тези формули са извиквали и продължават да извикват най-оживени дискусии. И в духа на присъщата му склонност да гледа на всяка постановка, на всяка формула като на нещо относително по пътя на дирене на истината във въпросната уводна теоретична глава към настоящата книга той дословно заявява, че „подобни формули съвсем не биха могли да притежават абсолютна стойност. Всяко становище е в състояние да изразява само една и единствено една „гледна точка“.

По признанията на самия Пикио най-големите възражения на предлаганата от него терминологична схема идват от страха, че понятието „Slavia orthodoxa“ твърде много подчертавало религиозния аспект на въпросната култура. И на второ място — от страха, че терминът „славянство“ църковнославянска лингвистична

общност“ засенчвал, обезличавал националните традиции и по-специално старобългарските. И в отговор на възражения от подобен характер ученият славист нееднократно подчертава, че зависимостта на средновековната култура от моделите на религиозната култура е един неопровержим факт, толкова повече, че самата книжовна дейност в ония времена е била монопол предимно на църковни дейци. А и нецърковната, светската култура на православно славянство е била зависима от писмените модели, утвърдени от църквата. Що се отнася пък до природата на „славянския църковнославянски език“, Пикио обосновава нашироко разликата между *генетическото* и *функционалното* изследване на културно-лингвистичните явления. Славянският църковнославянски език остава компактен до началото на XII век. В тая своя първа фаза той се моделира генетически върху „старобългарски текстове“. В този пункт Р. Пикио напълно възприема и обосновава истината за старобългарската същност на този език. Нещо повече — многократно подчертава, че именно старата българска култура е дала първите лингвистични и културни модели на цялото православно славянство „Slavia orthodoxa“.

След XII столетие църковнославянският език не се е развивал като единен език. Генетически той се обогатява от твърде хетерогенни местни форми, но функционално успява да запази характеристиките на *един единен инструмент* за наддиалектно писмено общуване.

За да изясни начините, по които лингвистичният некодифициран инструментариум придобива една единна функция на общуване, Пикио въвежда понятията „изонорми“ и „граница на възприемане“. А това означава на практика да се разграничат нивата на езика, които са били разбираеми за цялото православно славянство, от другите нива на същия език, които са били възприемани само в определени местни ареали.

„Изонорми“ авторът нарича ония книжовноезикови норми, към които са се придържали авторите, редакторите, компилаторите на църковнославянските текстове, когато са подбирали стилистично-езикови форми, еднакво приемливи в повече или по-малко обширни територии на православно славянство. Но в зависимост от конкретните условия наред с всеобщите църковнославянски „изонорми“ той допуска съществуването и на балкански църковнославянски и източнocyрковнославянски „изонорми“. И добавя, че формалните структури на православно славянска литература трябва да бъдат разглеждани в светлината на общите семантични принципи като съставни части на една семантична концепция, присъща на православнославянската литературна цивилизация.

Въвеждайки понятията „Православно славянство“ и „църковнославянска лингвистична общност“, както и термина „изонорми на църковнославянския“ език, Пикио цели да характеризира по-пълно културно-историческата среда, в която се реализира книжовната дейност на голяма част на славянското средновековие, както и да изясни начина, по който тази дейност е могла да опази облика си поне на известни нива. И това се предопределя преди всичко от употребата на един общ лингвистичен писмен инструментариум. И във връзка с това подчертава значението, което понятието „писмен език“ има в цялостната му концепция. „Писмен език“ не се схваща като графическо представяне на „говоримия език“, а като една автономна система от знаци. И в този случай различието между *генетическото* и *функционалното* изследване на езика има фундаментално значение. От гледна точка на *функционалността* фактически не е важно да се утвърждават определени форми на църковнославянския, разбираен като наддиалектна писмена употреба, форми, които могат да имат български, сръбски или руски произход. Фактически с въвеждането на формулата „църковнославянска лингвистична общност“ Пикио иска да подчертае свръхнационалния характер на църковнославянския език. И затова разглежда съставните му части не просто като черти на един кодифициран език, а по-скоро като признато писмено средство, което успява да се пригоди към местните езикови ситуации, запазвайки жизнеността си чак до XVIII век. Трябва да се отбележи, че концепция-

та на Пикио за единната „православнославянска лингвистична общност“ продължава да извиква възражения у някои български слависти, защото така се обезличавала „лингвистичната специфика на всяка отделна страна“.

Стремейки се да определи историко-културната среда и да характеризира конвенционалния лингвистичен инструментариум, използван от средновековните православни славяни, като очертава по такъв начин контурите на една обща картина на литературно-културната история, в редица свои по-нови изследвания Пикио търси да открие и разбере „правилата на играта“, „условностите“, които характеризират литературната история на православно славянство. Според него и литературата е управлявана от свои собствени „правила на играта“, които зависят от утвърдените във всяка отделна литературна цивилизация условия. „Изборът на даден езиков инструмент, употребата на семантични схеми, на риторични похвати, на логически и етически принципи — всички те представляват „правила на играта.“ И продължава тези свои разсъждения с думите: „Да се играе литературна игра“, като се спазват подобни правила, означава да се определят контекстуалните предназначения на изразните единици (фонемни, лексеми, стилеми, риторемии и т. н.). Докато „правилата на играта“ се съобразяват с общите, присъщи на литературната система принципи, самата система запазва своята единност и индивидуалност. Ако обаче „правилата на играта“ претърпят съществени промени, ако някои от тях бъдат премахнати или подменени, така че съществуващите отношения на взаимовръзка да се окажат анулирани, литературната система губи своята самобитност, преобразява се или изчезва.“

Описвайки „правилата и принципите“ на тая „литературна игра“, към които са се придържали книжовниците на средновековното православно славянство, тяхната характеристика той извежда от три принципиални насоки: в предаване или възстановяване на текста, във формалните структури, в семантично отношение.

При първата насока той се опира главно върху понятията „отворена традиция“, когато книжовниците са се чувствували свободни да променят по свой вкус и воля предишния текст, и „затворена традиция“, когато книжовниците са смятали за свой дълг да преписват вярно предходните текстове, избягвайки всякакви промени. „Затворената традиция“ се е утвърждавала преди всичко от творби с всепризнато значение. Ето защо критическото издаване на текстовете при всички случаи трябва да се базира върху кодифицираните текстове, като се избягват реконструкциите, които могат да имат стойност само като хипотеза.

Обстоятелството, че за много съчинения на православно славянство не е възможно да се установи продължаването на въпросната „затворена традиция“, като се тръгва от първоначално написания текст, прави изключително трудно неговото датiranje. Историкът на литературата не може да не държи сметка за тази трудност. И по-добре е, когато се пише литературна история, да не се дават точни датировки на едни или други съчинения, отколкото да се доверява на по-късни преписвачи или редактори, които могат да ни заблудят относно времето на появата на един или друг текст — предупреждава Пикио.

Ученият палеославист реагира основателно на разпространеното мнение, според което средновековните литератури на православно славянство поради тяхната религиозна същност не са следвали, употребявали никакви определени литературни форми. Според него църковната доктрина, предопределила църковно-поучителния характер на тая литература, също е утвърждавала правила и принципи на писмената дейност, съзнавала е необходимостта от една теоретична трактовка на словото. Затова е необходимо търпеливо да се анализират текстовете, за да се види „как са направени“ и „как функционират“. Тогава ще се открият определени закономерности, определени „правила и принципи“. Тъкмо „липсата на разнообразие в тематично-съдържателен план е допринесла за усъвършенствването на един богат и многостранен репертоар от формални техники“. И ученият ще посвети много и много усилия, за да установи и характеризира тези „формални техники“. Така

той идва до убеждението за наличието на една формална система, която нарича „изоколически принцип“. Разделяйки фразата на отделни фрагменти, вещият текстолог установява, че всеки един от тях съдържа същото число ударения независимо от числото на сричките. Именно „изоколическите структури“ са били присъщи на много текстове на православното славянство в продължение на векове — пише Пикио. И пак със свойствения си скептицизъм относно всемогъществото на един принцип той и сега предупреждава, че „изоколизмът“ е само един от многото начини за организиране на фразата, възможни в литературите на православното славянство. Бъдещите изследвачи очевидно ще открият и други форми на структуриране на писмената реч.

Интересно съпадение Р. Пикио установява между семантичката система на библейската традиция и семантичката система на много средновековни славянски текстове. Както в Библията, така и в други съчинения от юдейско-християнската традиция, а и в много славянски творби се забелязва присъствието на две смислови нива, съответстващи респективно на литературния смисъл върху един исторически и хуманен план и на едно друго „духовно“ ниво. Съотношението между „историческото“ и „духовното“ ниво в тези текстове е обусловено от съотнасянията към библейския текст. Цитати от Библията обикновено са били поставени от славянските писатели на едно и също място — в началото на текста или веднага след въвеждащата част, или пък в началото на истинското, „директното изложение“. На тези структурно и семантично значими похвати Пикио дава названието „тематични ключове“. Чрез анализ на редица произведения на православната славянска литература, като се опира на тези „тематични ключове“, той разкрива доколко писателите са прибегвали към подобни композиционни прийоми, за да хвърлят мост между буквалното (историческото) и духовното ниво на значение. И припомня, че историческият и възвишеният смисъл не си противоречат, а представляват различни нива на „истинското значение“. Единството на двете смислови нива всъщност подчертава „синтетичната семантика“ на православната славянска литература.

Заниманията на учения славист-компаративист с тези и подобни на тях въпроси естествено го насочват да търси съответни явления и в други европейски езици. И наистина той посвещава много усилия, за да осветли редица моменти от славяно-романските литературни взаимоотношения. Тези занимания го довеждат до извода, че романските езикови образци влияят през последните периоди върху развитието и на литературната фикция сред славяните, особено върху моделите на културата на римското славянство през Ренесанса. Показателни съпадения то намира в ритмо-синтактичните структури между латинската проза на Петрарка и православнославянските прозодични структури на Патриарх Евтимий. А подобни аналогии и паралели съглежда и в произведения на автори от по-ново време. Тук отново се откроява умението на Пикио за сравнителни изследвания на литературните явления, за да открие черти, свидетелстващи за сходни процеси и тенденции, резултат на различни предпоставки.

Не по-малко показателни за тематичната широта и методологията на Пикио са и изследванията му за литературата на средновековна Рус и Московие. И тук вниманието му е насочено към формалните особености на някои творби, разглеждани също на широка сравнителна основа.

* * *

Ако трябва да обобщим основните насоки в търсенията и завоеванията на Р. Пикио в областта на палеославистиката, не може да не признаем, че те разкриват нови хоризонти пред учените, пораждат размисли за по-нататъшно вицкване в същността и функционалната роля на литературното и общокултурното наследство от ония времена.

Преди всичко италианският учен взема категорично становище по един твърде дискутиран въпрос, особено в недалечното минало, дали имаме достатъчно основание да определим като „литература“ произведенията на по-голямата част на славянската писменост чак до прага на модерната епоха, тъй като те не притежавали някои черти на „литературността“! И заявява, че „ако под литература разбираме всяко творение на *словесното изкуство*, аз поддържам становището, че с пълно право можем да определим като истинска литература средновековните и предмодерни писмени паметници на „Православното славянство“ и на „Римското славянство“. Защото имаме всички основания да бъде очертана още една обща характеристика на литературната система, присъща на литературната дейност на православните славяни от Балканския полуостров до руските земи.

Толкова неправомерно е към тия православнославянски текстове да се прилагат съвременни критерии за „литературност“. Само при един конкретно-исторически подход ще се открий един богат и разнообразен репертоар от формални техники, от риторични похвати и естетически концепции, така присъщи на тая литература. В нея Пикио открива и характеризира своеобразни „литературни системи“, които векове наред са определяли облика на книжовната дейност на Православното и на Римското славянство. Тези системи са съдържали точно определени правила, чрез които отделните елементи са придобивали единно културно-историческо и идейно-естетическо звучене. А няма това не е достатъчно доказателство за наличието на „литературност“ в книжовното наследство от оная епоха — заключава с основание Пикио.

Тръгвайки от традициите на италианската „обща и сравнителна славистика“, ученият се домогва до едно свое оригинално историко-критическо разглеждане на процесите и явленията на славянското средновековие. Несъмнено въведените от него понятия „Православно славянство“, доколкото се отнася за средновековните и „предмодерните“ културни традиции, и „Църковнославянска лингвистична общност“, що се отнася до лингвистичната традиция, при безспорната им условност и неизчерпващи всички страни и аспекти на тогавашния книжовен живот, дават възможност да бъдат открити някои закономерности в неговото развитие.

Занимавайки се така обстоятелствено и неизменно с Кирило-Методиевото дело, обосновавайки неговото епохално значение като културно събитие, естествено е било ерудираният в толкова много хуманитарни области славист да изследва и езика, използван по време на Моравската мисия. И той ще иска да осветли не толкова произхода му, а неговата функционалност. Дълголетните му наблюдения и анализи го карат да разграничава езика, употребяван в Моравия и Панония през 863—885 г., който е бил използван като „апостолически диалект за религиозни цели“ под юрисдикцията на Римската църква, от старобългарския книжовен език, който е бил напълно кодифициран като книжовен език с пълно достойнство“ (*dignitas*) след създаването на автономната славянска църква в българската държава при Борис и Симеон. Тогава именно писменият славянски език под формата на „старобългарски“ напълно възтържествува. И по този повод Пикио подчертава, че конфликтът между Методий — римски епископ в Моравия, и папската курия не се отнася до *апостолската* употреба на славянския, а до неговата *литургична* употреба. Защото според църковната доктрина само латинският или друг свещен език, например гръцкият, е трябвало да бъде използван в онези моменти от литургията, в които свещеникът произнасял свещените формули на тайнството.

* * *

Научноизследователската дейност на Рикардо Пикио потвърждава една отколешна истина — истинският палеославист не може да не се опира в най-голяма мяра на традициите на българската литература и култура през средновековието, завоювали най-големи висоти през IX—XIV век, послужили и като изходно начало и

основа на други славянски култури. И наистина в многобройните си трудове той неизменно вплита в изложението текстове, създадени от българските средновековни книжовници. На тях отделя най-голямо внимание, от тях извежда историографски композиционно-структурни, стило-езикови системи, еднакво показателни за цялата книжнина на славянския православен свят. Своевременно реагира на опитите да бъдат подценявани или неправилно тълкувани същността и ролята на средновековната българска книжнина, като се стеснява ролята ѝ само като „посредница“ между византийската и славянската традиция. В осветляване на нейните различни прояви и аспекти ученият прави наистина забележителни приноси, широко обосновава мястото ѝ в средновековната европейска култура.

Не може да не се подчертае, че Пикио многократно говори за същността и значението на старобългарския език. По времето на българските владетели той вече се утвърждава като официален, притежаващ всички „достоинства“, изграден върху определена „граматическа и риторична норма“. Дейността на старобългарските книжовници е имала решаваща роля в изграждането на една „парадигматична“ функция на първия писмен език на средновековното славянство, вече напълно кодифициран. Тогава именно, по времето на Борис и Симеон, се създава и първият корпус от текстове, написани на старобългарски език — пръв кодифициран фундамент на църковнославянския. Това дава основание на Пикио да определи средновековна България като „люлка на Православното славянство“. Именно тя създава и първите лингвистични и литературни модели, възприети по-късно от целия православен свят от Балканския полуостров до руските земи.

Работите на Пикио, посветени на учениците на Кирил и Методий и на Търновската книжовна школа, се открояват в славистичната медиевистика както със своята концептуалност, така и с конкретните детайлни анализи, с по-обобщаващите изводи относно значението на старобългарската книжнина.

В това отношение извънредно интересна и показателна е студията му, изнесена и като доклад на Първия световен конгрес по българистика през 1981 г. Озаглавена „Мястото на старата българска литература в културата на средновековна Европа“, тя представлява и своеобразно обобщение на дълголетните му размисли и занимания. Още в началните редове авторът пише, че „трябва да престанем да гледаме на старата българска литература като на явление с чисто местен характер, ограничено в рамките на славянския или славяно-византийския свят“. И по-нататък: „Моите наблюдения се основават на убеждението, че раждането на една нова литературна цивилизация в България през IX—X век и нейното обновление в периода XIII—XIV век до началото на Ренесанса са поставили основата на един нов, много важен период от историята на цялото средновековно християнство.“ И признава, че със своите проучвания ще иска да допринесе „за установяването на някои общи принципи за изучаване на старата българска литературна традиция в рамките на средновековната европейска култура“. С присъщия му широкообхватен и сравнителен подход, с използването на разнообразни свидетелства той обосновава тая историческа истина, и то главно чрез конкретни анализи на многобройни текстове, анализи, правени с голяма вещина и целенасоченост.

Припомняйки ролята на средновековната българска книжнина и като „посредница“ в духовното възможване на славянството, в нея именно ученият открива „парадигми“ (образци) — езикови, идейни, формални, които образци са обусловили в голяма степен по-нататъшното развитие на литературата на православното славянство. „Проучването на произхода на тези образци, както и на историческата обстановка, която е обусловила тяхната кодификация, ни отвежда към епохата, в която зараждащата се християнска цивилизация на славяните участва в общите за византийския Изток и за латино-германския Запад течения.“ И във връзка с формирането на подобни първообразци значението на старата българска литература не може да се изчерпва само с функцията ѝ на „посредница“ между средновековна

България и някои области на християнския свят с други култури, както някои искали да „докажат“.

Изтъква се и друга отличителна характеристика на средновековната българска литературна система, която придобива „истинско програмно значение по отношение на другите литератури на православното славянство“. Църковният характер на писмената дейност по време на Първото и Второто българско царство, от времето на Климент Охридски до епохата на Патриарх Евтимий, е предопределял „и тематичния избор, и творческите похвати, както очевидно и разволя на литературния език“. Затова агиографията, хомелетиката, свещените трактати се открояват като най-характерните жанрове в старобългарското литературно богатство, което, разбира се, не означава, че не е имало и друг род книжнина, свързана и с устната традиция.

Изобщо системното проучване на характерните за старобългарската средновековна традиция схеми, образци, формални и тематични клишета ще позволи по думите на Пикио да бъдат открити важни паралели и съответствия с литературните традиции на Западна Европа. И в заключение се подчертава, че „старата българска литература придобива особена важност за средновековната европейска култура“, утвърдила една нова традиция — на православното славянство, отхвърлила „двойното господство на латинската и гръцката култура в лоното на християнския свят“.

Изградена върху основата на „езикови и религиозни концепции, различни от тези, които бяха поставили мисионерската дейност на Константин-Кирил и Методий в зависимост от нормите на латинската църква“, старобългарската литература „не се е ограничила в ролята на посредница между възникналата култура на християнска „Славия“ и другите славянски литератури от Балканите до Русия“ — подчертава Пикио. Наред с всичко друго тя създава и „нови тематични и структурно-формални образци, нови идеологически и изразни системи, кодифицирани в средновековна България“, които обуславят „създаването на една специфична литературна система, която впоследствие е била властваща в по-голямата част на славянските православни литератури чак до прага на модерната епоха“ — така завършва тази научно обоснована апология на средновековната българска литература, често превратно тълкувана от неколцина в противоречие с историческите факти.

Макар развитите тук мисли и постановки да срещаме подхванати в един или друг план в редица други студии на Р. Пикио, а и в първата теоретична глава към настоящото издание, именно в работата „Мястото на старата българска литература в културата на средновековна Европа“ те намират цялостен синтез, утвърждават формулировки с перспективно методологическо значение. Изобщо трябва да се признае, че приносите на Р. Пикио в изясняването на старата българска литература и култура заемат важно място не само в широкообхватната му научна дейност като палеославист, но и в съвременното славянознание. И при всичката дискуссионност на някои съждения те разкриват нови хоризонти пред науката, стимулират понататъшни търсения в областта на славистиката и българистиката, свхващани като интегрална част на европейската цивилизация.

Интересите на Р. Пикио към българската литература не се ограничават само в епохата на средновековието. Немалко усилия той е полагал и полага, за да осветли и някои книжовни и културно-исторически явления от по-ново време, особено такива, които сочат за известни отношения с книжовни паметници на западно-европейските народи. В тази област несъмнено внимание заслужава студията му „България в църковната история на Цезар Бароний“. Тази история, разгледана аналитично от Пикио, извежда българския въпрос отново на вниманието на европейската общественост. Подобно значение има и студията „Един епичен памфлет за разпространение на вярата: „Покръстена България от Франческо Брачolini“. И този италиански поет от XVII век е посветил много стихове на покръстването на българите — решаващ акт в историческата съдбовност на народа ни. Поетиче-

ският епос ни сродява с историята на България по време на Борис и Симеон, когато българската култура наистина става знамение в европейския свят.

Личността и делото на Паисий Хилендарски отрано привличат вниманието на младия българист. Занимават го главно изворите, от които е черпил авторът при написването на своята бележита „История славяноболгарская“. Не по-малко го занимава и езикът на „Историята“, за което свидетелствува и студията му „История славяноболгарская“ на езиково-културния фон на православното славянство“. Определянето на езика на Паисий като „славянобългарски“ своевременно извиква възражения у някои български филолози. Това накарва Пикио отново да се върне на този въпрос в студията „Славянобългарският на Паисий“.

Когато говорим за интересите на Р. Пикио към многовековното литературно и културно наследство на българите, не могат да бъдат отминати и проучванията му на някои възрожденски и следосвобожденски писатели, за които вече стана дума. Та нали от българската литература тръгва Пикио в своята научна кариера. Той се дипломира с изследване, посветено на Пенчо Славейков, чието име е така популярно сред италианските слависти.

Както общославистичните му изследвания, така и тези, които третираат по-определени българистични явления поради новаторските си трактовки и хетерогенни подходи са извиквали едни или други възражения и спорове. А и сам Пикио не един път подчертава, че развиваните от него тези не са истини от последна инстанция, че е особено доволен, когато може да влезе в спор с други тези и концепции, стига само непредубедено да се дири историческата истина. А и в предговора към настоящия сборник той признава, че възможността да влиза в диалог с българските слависти в продължение на години, да чува „различни гласове“ още повече го привързала към българската култура — „тъй древна и същевременно тъй жадна за новости“, давала му е сили неуморно да дири истината относно нейната същност и значение в историята на европейската цивилизация. „Като италиански славист съм работил в много славянски и неславянски страни, но моите колеги и читатели знаят за особената ми любов и признателност към България. . . В изследванията си старая се да докажа ролята на България като люлка на една голяма средновековна култура. Наследството на Кирил и Методий намери именно в българските земи плодотворна почва за развитие и процъфтяване. България стана тогава ръководна сила в духовния живот на православните славяни от Адриатика до руските земи. . .“ — заявява в словото си Р. Пикио при връчването му на Международната награда „Братя Кирил и Методий“ през 1984 г.

* * *

Ревностен изследовател, Р. Пикио е и активен участник в международни конгреси по славистика и българистика, в двустранни и многостранни българо-италиански конференции, в научни срещи и симпозиуми, където се обсъждат въпроси, свързани с духовното наследство на славянския свят, на европейските народи изобщо. С присъщата си енергия той се изявява и като организатор на различни славистични издания. Още през 1952 г. той участва в основаването и редактирането на сп. „Ricerche Slavistiche“ (Славистични проучвания), което периодично издание под ръководството на Джовани Мавер се утвърждава като трибуна не само на италианската, но и на общоевропейската славистична мисъл. През 1970 г. поставя началото на поредицата „Studia Historica et Philologica“.

В Йелския университет той е един от организаторите на изследванията върху формирането на славянските национални езици. Член е на редакциите на изданията „Studi Bizantini Orientalis; Europa“, „Orientalis“, „Rivista Internazionale di studi Bizantini e slavi“.

През 1983 г. заедно със съпругата си проф. Мария Симонели основават „Международен комитет за славяно-романски проучвания“, където членува и нашата

страна. Като председател на тази международна асоциация Пикио вече осъществи някои издания.

Под ръководството на Рикардо Пикио израстват редица днешни видни слависти и българисти, като Джузепе Дел Агата, Микеле Колучи, Анджоло Данти (за съжаление починал в разцвета на силите си), Алда Косова, Харви Голдблат, Микела Йовин и др. Създава цяла школа от свои последователи в Италия и в САЩ.

България цени по достойнство заслугите на Рикардо Пикио за развитието на славистиката и българистиката. Още през 1981 г. той бе избран за чуждестранен член на Българската академия на науките, а през 1983 г. му бе присъдена „Международната награда „Братя Кирил и Методий“. Носител е и на орден „Кирил и Методий“ и на почетния медал на БАН. През 1988 г. е провъзгласен за „доктор хонорис кауза“ на Софийския университет.

В едно интервю по време на Първия международен конгрес по българистика проф. Р. Пикио заявява: „Като славист и учител смятам, че за днешния ден най-важна задача е интернационализацията на изследванията по славистика и старобългаристика. Според мен старобългаристиката е съкровище, с което България напълно основателно се гордее. Развитието на старобългаристиката и занапред би трябвало да обединява усилията на учени от много страни.“

С дълголетната си научноизследователска и научноорганизаторска дейност видният учен потвърждава тези свои дълбоко осъзнати разбирания и принципи. Подготвяният обемист том с неговите изследвания, обнародвани в научни чуждестранни издания, а съдържащ и нови студии, който предстои да излезе у нас, ще даде възможност и на българския читател да се запознае непосредно с богатата проблематика, занимавала в продължение на десетилетия видния славист и българист проф. Рикардо Пикио.